העצם בגרון של אמן הצום או הגאולה בסירוב לתפוח

מיכל נאמן כותבת לתוהו על צום ותענית, על אנורקסיה, ועל החטא הקדמון, האשמה והגאולה אצל קפקא

מאמר מאת מיכל נאמן יולי 5, 2017

1. אתחיל את הדיון בסיפור של קפקא* מהסוף: נאום הווידוי הקצר שמשמיע אמן הצום באוזני המשגיח, הרגע היחיד שבו הוא פותח את פיו הסכור בפני אוכל, כדי לדבר. (אמנם הוא שר לפרקים כדי לגונן על עצמו מפני החשד האינסופי שמופנה כלפיו, לדעתו לפחות, שהוא אוכל באין רואה). זהו רגע לשוני יחידי של זה שגופו ובשרו מתקשרים עם הקהל, מופנים לצופים על דרך ההימנעות מהשפה. הוא שאינו אוכל ואינו מדבר, פה ושם שר (כמו הזמרת העכברה יוזפינה). לכן התקשורת הדיאלוגית, הפניה לקהל, החשיפה של הסוד של העדר הטעם - הסיבה שבגינה היה חייב לרעוב היא ש"כלום לא טעים", ההסבר הלא מסביר הזה, הוא רגע לשוני יחיד. אם חשבנו שמדובר בניצחון הרצון או ניצחון הרוח על הבשר, הרי שהסיפור מתבונן מקרוב ובדקדקנות ויזואלית-לשונית בגוף המידלדל, בגוף מזה הרעב שנותר כשארית עגומה ונמצא לה תחליף מניה וביה בגוף הפנתר הצעיר והחיוני שמוכנס לתאו של אמן הצום לאחר מותו. החיוניות היצורית של המוצג החדש, חיית פרא, מחסלת באבחה את פרפורי הגסיסה של התשוקה לצום עד הסוף ומעבר לו.

14 mouth-מיקי.jpg

mouth

[1]מיכל נאמן, מיקי Mouth
2014, 20X30

איך אפשר להצליח במה שהוא חסר מדד, ששואף להשתחרר מהסד של המנייה והחישוב, לגעת באין סוף - או מוטב ב(אל)-מוות, שאין משלו, בקצה והקץ של זמן החיים. מה עוד שבצד זה אנו נחשפים לכך שמדובר ב"מופע", בתנאים של הפקה, של ארגון ואמרגנות, המחושבים ונובעים משיקולי רווח כלכליים. הסגפנות שדומה שהיא מכוונת לאפשרות של היות מרטיר, לשם שמיים, מתגלית כ"חסרת טעם": המופע הינו לשם ראווה, בידור. זו מרטיריות שעברה הפרטה. היות שיאן, שיאן של צום. וההונאה העצמית של הצם עצמו לדעת, שנחשפת לעצמה בסיפור ככזו, האפשרות להציג צום כאקט של תיאטרון (מה שמסתיר שהוא לא יכול אחרת, כך הוא מסביר באותו ווידוי אחרון שלו), חושפת בתורה קהל - הלקוחות, וכמובן גם את קהל הקוראות והקוראים של הסיפור - כזוללי אטרקציות, כחובבי חזיונות ראווה משונים. האטרקציה מידלדלת, מאבדת את לוגיקת הראווה שלה כשמסתבר שהצם יכול לחיות רק כזה שלא אוכל, אין לו אפשרות לחיות אחרת (אני קיים כמי שצם).

המספר סוקר את תולדותיהם המשגשגות של מופעי הצום והוגה בקדרות מסוימת בעובדה שהמסורת העשירה הזו הידלדלה ואינה מושכת קהל כמקודם. ההופעה הזו של בעלי הצום נספחת היסטורית למופעי הפנטזמגוריה, הקרנות והדמיות של מעשיות זוועה ושל רוחות בעלות יכולת תנועה, המידמות לחיות, כביכול. זו התקופה של פריחת ה"ז'אנר" של מופעי האימה נדירות בעלי כיצורים אנוש בני לראווה מוצגים שבהם הקרקס ומופעי התאטרון דרך ,המערבית ובאירופה בפריז (horror) אקזוטית: איש הפיל, נשים מהיבשת האפריקאית ושאר אטרקציות ורכש קולוניאלי שהיו נפוצים בתחילת המאה ה-19 ושהחלו להיעלם לקראת סופה. אמן הצום שבסיפור תקוע בשלהי העידן והעניין במופעים אלה, ובחוסר אונים גמור. אין לו אופן קיום אחר מלבד ההפגנה על דרך ההימנעות מאכילה, עינוי טוטלי של גופו הוא. הוא בוחר את מופע הצום כאופן של קיום גופני-תאטרלי שהוא פרנסה, כלומר יצירת רווח כלכלי ואחר לכל הנוגעים לעניין, מפיקי המופע והמופיע עצמו. מושג הרווחיות מדמה להתרוקן ממשמעותו באורח ליצני. כל המושגים הכלכליים משתבשים, שלא לומר נעשים קומיים בהקשר של אמן הצום, אולי להוציא את האמרגן שמנסה לשמור על הערך התצוגתי (ערך תצוגתי מדמם וקומי עד כדי נתעבות קיים גם בסיפור "במושבת העונשין". הקהל בא לנעוץ עיניים ב"הבעת האושר העילאי שקרנה מן הפנים המעונות, איך הושטנו את לחיינו אל זיוו של הצדק שהושג סוף סוף וכבר הוא חולף! אילו זמנים..." מופע של חוק וחקיקה-בגוף, שגם הוא פג תוקפו).

הסיפור שלנו, שעניינו צום, מאביס אותנו בשפע עשיר עד להתפקע של אפשרויות, רמיזות והצעות לפשר ולהקשר תמטי. למשל המחשבה על הדמיון בין אמן הצום לדימוי הגוף של המשיח שהוא גוף נשחת ונכה, "נמבזה וחדל אישים", לפי המסורת. האמן מתוודה לבסוף כמו במסורת הווידוי הנוצרי. פרק הזמן שנקצב לצום הוא ארבעים ימים, כמשך ימי התענית שלפני חג הפסחא בעולם הנוצרי (Lent), אך טקס האכילה הסימבולית הנוצרי, חסד האוקריסט, שחוזר ונערך כל יום ראשון בשבוע ומאפשר מחילה על כל החטאים למי שמקיים אותו, הוא בלתי אפשרי למי שיש לו "עצם בגרון", חסימה של האפשרות לאכול (כמו הפיגורה הלשונית מהמקורות, קוץ בבשר ובעין). המשך בן 40 הימים של כל "סיבוב הופעות" מזכיר את 40 הימים שבהם משה התבודד בהר סיני וכתב את לוחות החוק או את אליהו הנביא ששרד במדבר כמספר הזה של ימים. בפרשנות נוצרית האירועים התנ"כיים האלה אינם אלא פרה-פיגורציה להתנסותו בת 40 הימים של ישו מול השטן, גם כן במדבר. אפשר לגלוש ולדבר גם על מוחמד שהיה בן 40 כשזכה בהתגלות, ועל רבי עקיבא שהחל בגיל זה את לימודיו. אבל בסיפור מוסברת ההחלטה על פרק זמן של ארבעים ימי צום באופן מאד מעשי - תוצאה של חישובי סבלנות הקהל, מידת האפקטיביות של המעמד הגופני וכיוצא באלה.

[2] Bone stuck in throat 240x190 2002 .jpg

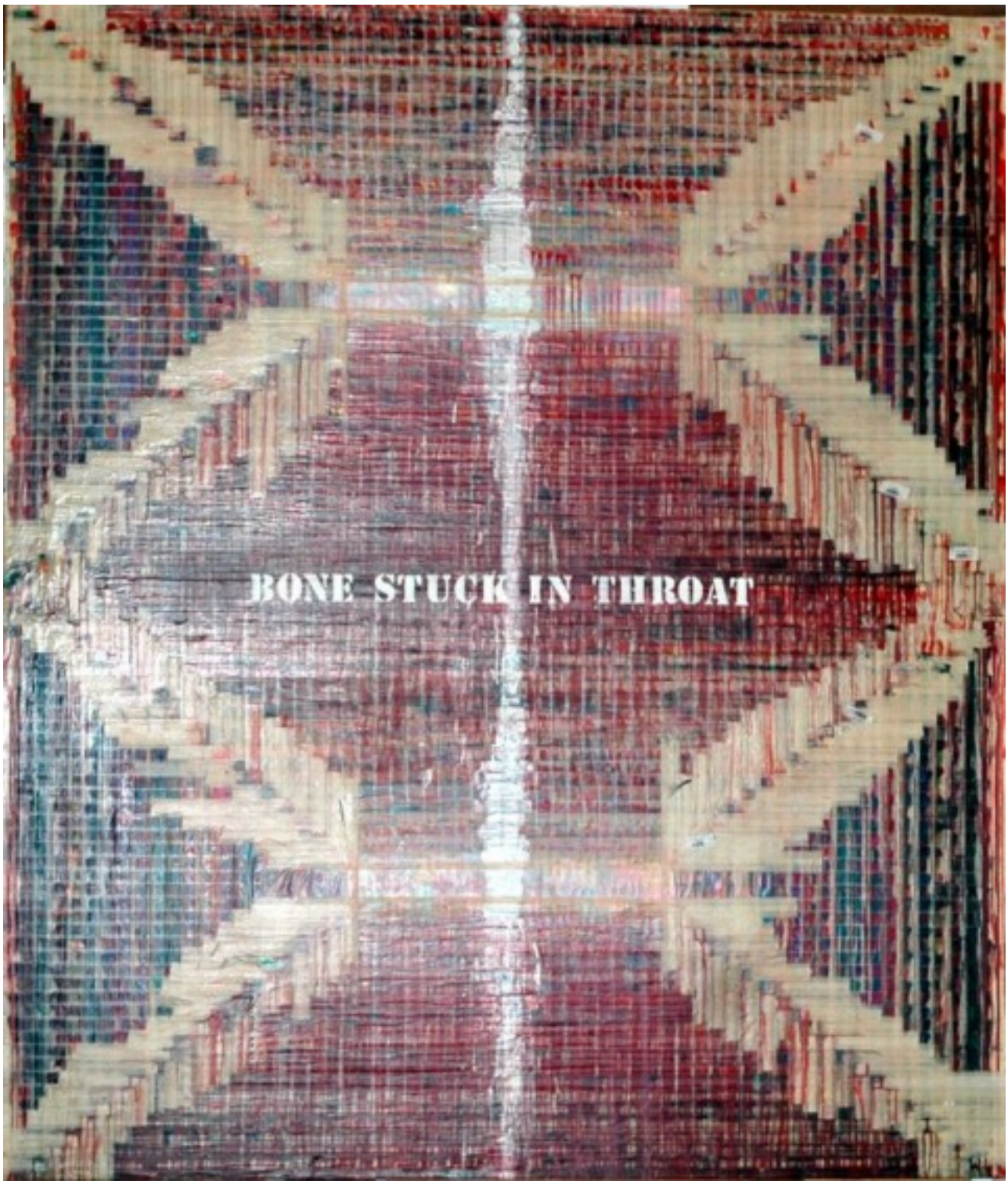

[3]מיכל נאמן, Throat in Stuck Bone
2002, 220X190 מ"ס

ואפשר גם לחשוב איזה מין שיא זה, שיא אי-האוכל, לא כשביתה או מחאה אלא כמופע ששכרו בצידו עם האמרגן-המארגן, הריבון של ה"לא-אירוע" הזה, כי זה אירוע מסכן חיים אבל בניגוד, נגיד, לרכבת הרים - זהו אירוע של פסיביות, אין בו שום -ראווה למעט מופע הגוף המורעב. זהו הניסיון - נואש כשם שהוא נואל - להנכיח את הבלתי ניתן להנכחה, של אירוע פנים גופי, כך שלא ניתן לעשות לו המרה ל"חוץ" למעט החוץ של דלדול הגוף כעדות על בטן ריקה. האמן נוכח כאן כמה שמסמן את ה"אין מה לראות", להציג בדיוק את זה - ש"אין מה להציג".

האירוע הקרקסי הוא נושא תדיר בכתבי קפקא, והוא כולל אירועי תאטרון כמו תאטרון הטבע של אוקלהומה ב"הנעדר" (אמריקה), מופעי טרפז וריקוד. כאן הקרקס הוא משכן לאירוע ראווה שחושף כלום. בסיפור נזכרים גם התצלומים כדוקומנטים וכעדות לאפיסת הכוחות של האמן הצם, אבל הטכנולוגיה החדשנית הזו רק מייאשת את אמן הצום: התצלומים שמנכיחים את כישלונו הגופני הם מבחינתו מה שבא שלא בעיתו. ההקשר של הצילום מבחינתו הוא שזה הרגע שבו כפו עליו להפסיק את הצום - ההתמוטטות הגופנית המתועדת בתצלומים היא תגובתו ומחאתו ביחס לכך שהוא הוכרח להפסיק את הצום ולהצטלם כמזכרת לאירוע. התמוטטותו קשורה להופעת המכשור, וזה ההקשר שהוא נותן לתצלומים: הם בדיוק מכזבים באשר לנראות של הצום שלו.

[4] הילד קפקא.jpg

[5]קפקא בגיל 5

פארסה אחרת היא פרשת השומרים והמשגיחים (כולם שייכים "משום מה" למקצוע הקצבות), שמקבלים ארוחת בוקר עשירה בתמורה להשגחתם אבל אינם מקפידים על דקדוקיה של המלאכה שהופקדו עליה, לדאבון הנואש של ליבו של האמן הצם. הוא מתענה, בספירלת חששות שהוא חושף עצמו אליהן, מהחשש שקיים חשד שהוא מאחז עיניים, שהוא עובר

על כללי החוזה עם הקהל - חוזה הציות לחוקי הצום, כי הלא גלוי לעין שמלאכת השמירה נעשתה מזולזלת ובלתי אמינה. הסקנדל הזה מהדהד את פרשת החיילים המשגיחים על גופת הצלוב שעוסקים בהגרלת בגדיו ורכושו ביניהם, וגם אירוע התחייה של הצלוב לאחר שלושה ימים הוא נס שאי אפשר לגבותו בעדות, שהרי השומרים נמו את שנתם כשאירעה הבקיעה מהקבר והקימה לתחייה. כך, ישנם שומרים שקפקא מספר עליהם, שלא ניתן בשום אופן לעבור אותם: השומר על שער החוק בסיפור "לפני החוק" הוא כזה. וישנם שומרים שמהות משרתם היא בגידה קלת דעת באקט השמירה, כמו השומרים הנרפים שמתרשלים להשגיח על המנגנון של מכונת הקעקוע העונשת בסיפור "במושבת העונשין".

ובסוף הסיפור, כבדרך אגב, מתבררת הצלחתו המשונה של האיש הצם לצום "עוד יותר מיותר", עד לאין שיעור, עד מוות, אבל בלי צופים. היעדר העדים, היעדר הקהל נוטל את שארית ה"טעם" מה"לא-אירוע" של היעלמותו אל תוך מצע הקש בכלוב. אפשר לומר שהסיפור, הטקסט, זללן. הוא אוכל אותו, בולע אותו ומפריש אותו אל מחוץ לעצמו. והקורא מגלה את עצמו כמי שאמן הצום תקוע כעצם בגרונו, קוץ בעינו הקוראת את כל המפרט הריאליסטי להחריד של הגוף הניגף, המזוויע, והכושל תחת עצמו, מחמת עצמו, ונישא על ידי שתי הנערות כשמשא גופו נופל בחלקה של אחת מהן, במין פייטה מקולקלת (ואפשר על הדרך לזלול את ברטלבי).

[6] essen-eat.JPG

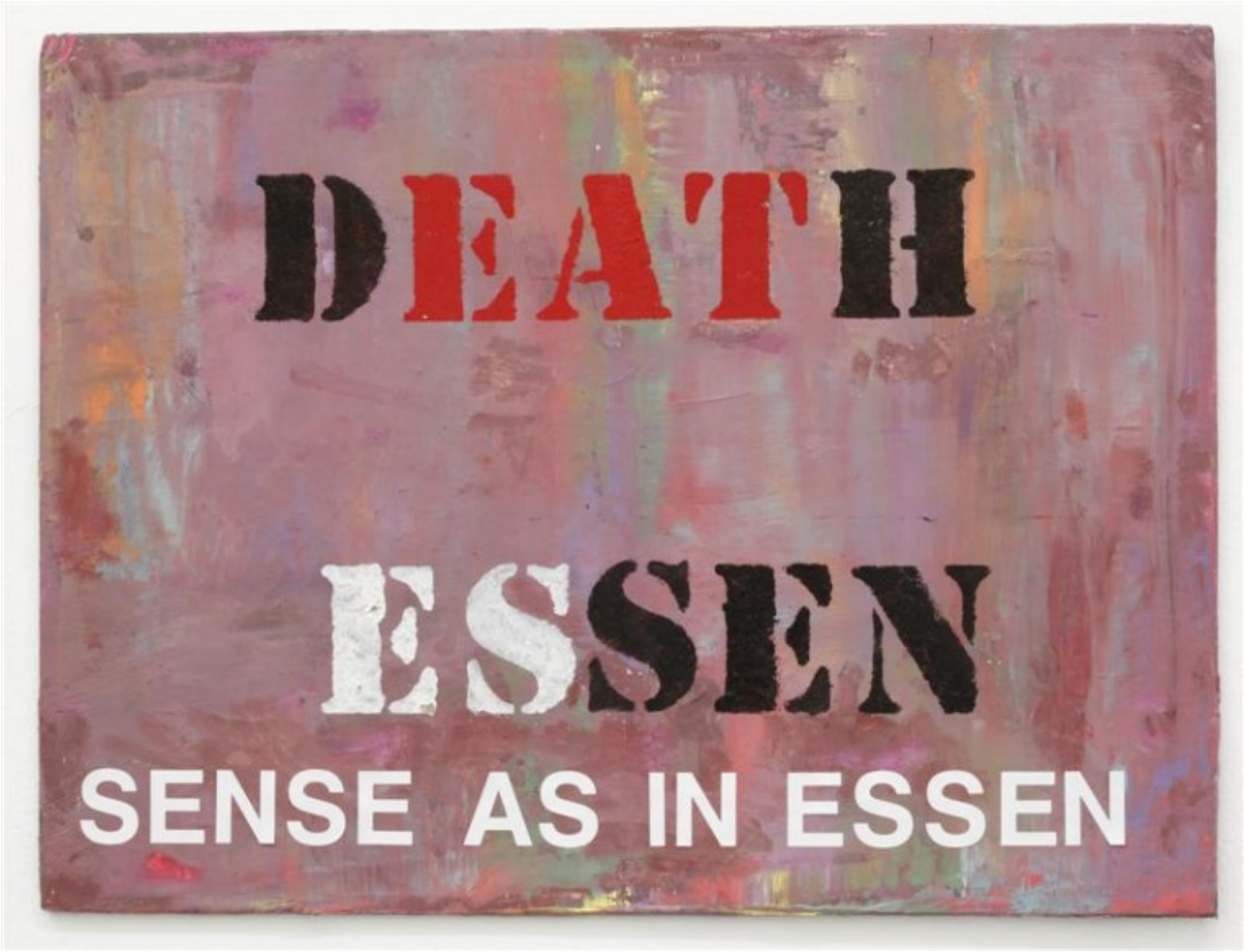

[7]מיכל נאמן, Essen in as Sense
מ"ס 50X40 ,2014

אי אפשר להתעלם מהצורך הנואש של אמן הצום בעדות קפדנית ומחמירה ואקטיבית, ללא לאות. וההזדקקות הזו כופה את עצמה גם על אירוע הכתיבה, על היכתבות כ"ספרות" - קפקא שכתב בדחיפות נואשת מיעט לפרסם ודן את כתביו לעלות באש, להיעלם באש, כמו נקעה נפשו מהאלמנט הראוותני, תלוי קהל הצופים והקוראים שמונח בבסיסה של הפעולה האמנותית, שנואשת לראות אור, ולא מהסוג השורף. דרדור כווייתי של האור הלוהב הזה נמצא בתיאור הקרינה של "אושר עילאי" שבעיניו ובדיוקנו של הנידון במושבת עונשין. ואולי יש טעם לחבר את קרינת הכיליון הזה עם ההילה הזוהרת (והברק הכוזב) של מסורת האמנות על פי בנימין. כתביו של קפקא נודעו ככתבים שנועדו לכליה, להיות לא נקראים ולא נצפים. הם שרדו כך, תחת הסימן של השמד.

גם שיפוטי הטעם של האסתטיקה הקאנטיאנית מחזירים את ענין ה"טעם", gout בצרפתית, שנגזר מחלל הפה והאכילה והתעדן ונספג בפילוסופיה של האסתטיקה וחוזר במילוליות מחרידה למקורו החושי, חוש הטעם, ועוד יותר גרוע להיעדרו של זה. כמו בסיפורו של ח. ל. בורחס: "חאקים, צבע האריגים ממרב" שמטמין את פניו מוכי הצרעת בכיסוי של סבך תיאולוגי שנותן עילה והנמקה משכנעת להתנהלות של הנביא ברבים, כשצעיף מכסה את פניו, והצעיף מקבל נימוק ומשמוע בתוך הסבך של התיאולוגיה של חאקים. הסבך הוא מסיכה אפקטיבית מאד, תיאולוגיה שמטרתה להסביר וכך להסתיר את השחתתם המצורעת של פניו של הנביא התיאולוג. כך אמן גניבת הדעת טומן את הפגם בחוש הטעם שלו - את חוסר האונים שלו, את אי יכולתו לחיות במרחביה האדישים עד כדי שערורייה של האמנות (ואולי גם הגילוי הזה הוא עוד כיסוי של השלילה החיה הזו של חיים, שממוקמת בכלוב, בקרקס). כך, כל הסבר, כל הצעת פרשנות הופכים לחסרי טעם במובנה המילולי והפיגורטיבי של התיבה הלשונית הזו. כל הסבר חסר טעם, זר טעם, סר טעם, וכך - מייתר את עצמו.**

ואי אפשר לעבור בשתיקה על כך שכמה שנים אחרי שהסתיימו חייו של קפקא, אירופה, בעיקר מזרח אירופה, התמלאה בגופות מדולדלים עד מוות, נוצרה הפיגורה הנוראה של המוזלמן [לפי ג. אגמבן ב"מה שנותר מאושוויץ" - המוסלמן, האיש

המוסלמי:"...הפירוש הסביר ביותר שולח אותנו למשמעות המילולית של המונח הערבי מוסלם (muslem) שמובנו: מי שמכפיף עצמו ללא תנאי לרצון האל..", ע' 63]. ייתכן שזה היה גורלן של אחיותיו של קפקא שנספו באושוויץ בשנת 1944, ושל מילנה יסניסקה בראוונסברוק באותה שנה.

[8] קפקא ואחותו.jpg

[9]קפקא ואחותו

2. אי אכילה הייתה נושא עשיר במיוחד במדע החדש שנוצר בסוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20 - הפסיכואנליזה (שלא לדבר על אקט האכילה שהינו מקור עשיר עוד יותר של מזון פסיכואנליטי).
כוונתי לאנורקסיה של חלק מהפציינטיות שטופלו בשלב ההתהוות הראשון של המדע הזה, יהודיות מוינה שהסימפטום הזה של אי היכולת לאכול, להפעיל את הפה (צום, גמגום, השתנקות), היה חלק מ"תאטרון הגוף ההיסטרי", כפי שהוא כונה. אמנה כמה נשים שנכנסו לפרדס ברגע הקריטי הזה של התנסחות ההבנה בידי המטפלים הגברים, ופרויד בראשם, תחום שחלק לו בחפיפה שבין הפילוסופיה והפסיכואנליזה.
הראשונה והידועה (עשו עליה סרט!) היא סבינה שפילריין, המטופלת של יונג, שהתקבלה כבעלת סימפטומים היסטריים כמו עווית בגרון והפרעות אכילה, אך יצאה בשלום דרך הפנמת הפרקטיקה האנליטית, הפכה לאנליטיקאית, והאריכה חיים.

[10] Simone Weil.jpg

[11]סימון וייל

בזהירות אני מזכירה את סימון וייל, "הבתולה האדומה", "המשומדת", שמעתי שקרא לה ישעיהו ליבוביץ, שהתנצרה, כמו אדית שטיין תלמידתו של הוסרל, הפילוסופית שהפכה גם לנזירה במסדר הכרמליטים. אדית שטיין נשלחה מהמנזר ההולנדי כיהודייה לאושוויץ, מתה בשנת 1942 והוכרזה מרטירית על ידי הכנסייה. לעומתה, סימון וייל, פילוסופית, מיסטיקונית ולוחמת חופש, בשנת 1943, בגיל 34, בבריאות מעורערת, חברת המחתרת האנטי-נאצית, מעשנת כבדה ואולי שחפתית, גזרה על עצמה לאכול את אותה מנת מזון שהוקצבה לפי השערתה לחבריה בצרפת הכבושה, ומתה מרעב או מחולשה בסנטוריום באנגליה. הנה פיגורה לשונית שמופיעה בכתיבתה - "דם בשלג" - שמצטרפת בעיני למשפט שכתבה, המשפט

האחרון והחותם של המסה "מקרה": "...האישה שמייחלת לתינוק לבן כשלג, אדום כדם - מבוקשה ניתן לה. אבל היא מתה והתינוק נמסר לאם חורגת." המתנה שניתנת, החסד המושלך במצולב אל האכזריות של האקראי, יש לו שיתוף עם המתנה של אמן הצום לקהל, מתנה שלא מתקבלת.***

[12] Edith_Stein_(ca._1938-1939).jpg

[13]אדית שטיין בשנת 1938 או 1939

[14] אדית שטיין.jpg

Waltraud Herbstrith

EDITH STEIN

A B I O G R A P H Y

The Untold Story of the Philosopher and Mystic Who Lost Her Life in the Death Camps of Auschwitz

IGNATIUS

[15]וואלטראוד הרבסטריט, אדית שטיין – ביוגרפיה, הוצ' איגנטיוס

האחרונה היא אלן ווסט, מטופלת יהודייה גם כן, של הפילוסוף והאנליטיקאי לודויג בינסוואנגר, שהעדיפה למות ולא לאכול... היא נישקה ילדים חולי שנית (סקרלטינה), ולבסוף הרעילה את עצמה בשנת 1921. אכילה הייתה בשבילה מוות, שמוות מבליעת רעל הוא המוצא ממנו.

3. הערה אוטוביוגרפית. איך אני קושרת את עצמי ל"עצם בגרון" של כל אלה. משפחת אבי התגוררה בעיר הגרמנית ששמה בעיר שמוצאו שמי משונה במשמעות שחונן מה .sense באנגלית מתקבל האותיות את מערבלים אם .(אסן) Essen בגרמנית הוא הפועל "לאכול" מקבל משפחה עם הפרעות אכילה.

[16] essen ist anders.jpg

Rückkehr nach 50 Jahren

Essen ist anders

Im Juni 1932 verließ der 20jährige Jude Hans Goldreich seine Heimatstadt Essen. Das Ziel des jungen Zionisten, der die Gefahren des Nationalsozialismus noch vor der Machtergreifung Hitlers Anfang 1933 rechtzeitig erkannte: Palästina. Dort nannte er sich Schlomo Naaman, wurde Historiker am Institut für deutsche Geschichte und ein Experte der deutschen Geschichte und ein Experte der deutschen Arbeiterbewegung.

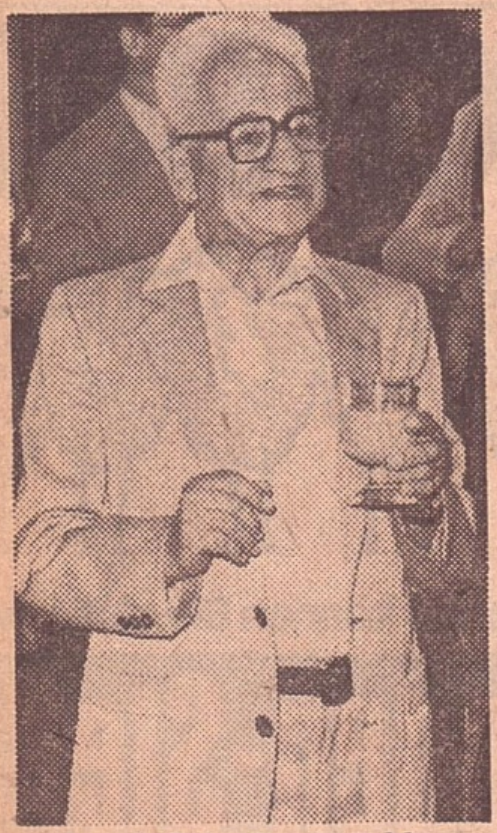

Nun kehrte Prof. Schlomo Naaman (Foto) nach 50 Jahren zu Besuch in seine alte Heimatstadt zurück. Oberbürgermeister Katzor empfing den gebürtigen Essener im Rathaus. Und heute abend spricht er in der Alten Synagoge (19 Uhr) zum Thema: „Entscheidungsjahr 1982 – Bericht eines Essener Juden."

Für Prof. Naaman ist der Besuch seiner alten Heimatstadt ein großes Erlebnis. Nach 50 Jahren hat sich viel verändert. Damals waren die Zeiten für einen Juden, der zudem noch politisch engagiert war, nicht gut.

Vieles hat sich heute in Essen verändert, doch das Haus, in dem er damals wohnte, hat er wiedergefunden und besucht. Und den alten jüdischen Friedhof im Reckammerweg. Dort hat er das Grab seines Großvaters Daniel Treu wiedergefunden. **Benno Reicher**

21.9.1982

Neue Ruhr Zeitung.

[17]"נוייה רוהר

צייטונג, 21.9.82 - אסן היא אחרת"
גזיר עיתונות מהארכיון המשפחתי המתאר את חזרתו של אביה של מיכל נאמן לעיר אסן בשנת 1982, כאשר קיבל אזרחות כבוד ונתן הרצאה

4. הנושא של החטא הקדמון, האשמה והגאולה הם נושאים תדירים אצל קפקא. התפוח שנתקע בגבו של גרגור השרץ ממטח ההפגזות הרצחני של אביו הוא אחת הפיגורות שזהו ההקשר שלהן. ניתן לומר אם כך שלו אמן הצום היה בגן עדן ברגע הקריטי של ההצעה (של בן הדוד של השרץ) לנגוס בתפוח, הוא היה מסרב, ובקלות, והאנושות הייתה נגאלת, גאולה כהרף עין, מניה וביה. אנורקסיה בגן עדן.

[18] rücken + apfel.jpg

[19]גיל שחר, הגלגול, 2005

*התרגום הראשון לעברית של הסיפור, של ישורון קשת, נקט בשם "אמן התענית". תענית: מילה עברית עמוסה לעייפה

שנגזרים ממנה עינוי ומענה וקשורה לצומות היהודיים שעיקרם מחווה כלפי הקדוש ברוך הוא וציפייה למענה שלו. ברור שהתרגום ה"פשוט" של אילנה המרמן ל"אמן הצום" חיוני להעדר אפשרות הגאולה, הנתק המוחלט בין צום לצורך גאולה וסליחה.
** "..כי אני מוכרח לצום, אין לי ברירה...מפני שלא הצלחתי למצוא מאכל שיהיה טעים לי. אילו מצאתי מאכל כזה לא הייתי עושה בעיות, תאמין לי, הייתי אוכל בתיאבון כמוך וכמו כולם."
***סימון ויילל: "אנחנו חלק שמוכרח [שצריך] לחקות את השלם".
**** שם התערוכה האחרונה שלי: מיקי mouth, פה במקום עכבר, קשור לכאן.

Source URL: https://tohumagazine.com/he/article/%D7%94%D7%A2%D7%A6%D7%9D-%D7%91%D7%92%D7%A8%D7%95%D7%9F-%D7%A9%D7%9C-%D7%90%D7%9E%D7%9F-%D7%94%D7%A6%D7%95%D7%9D-%D7%90%D7%95-%D7%94%D7%92%D7%90%D7%95%D7%9C%D7%94-%D7%91%D7%A1%D7%99%D7%A8%D7%95%D7%91-%D7%9C%D7%AA%D7%A4%D7%95%D7%97

Links
[1] https://tohumagazine.com/sites/default/files/14%20mouth-%D7%9E%D7%99%D7%A7%D7%99.jpg
[2] https://tohumagazine.com/he/file/bone-stuck-throat-240x190-2002-jpg
[3] https://tohumagazine.com/sites/default/files/Bone%20stuck%20in%20throat%20240x190%202002%20.jpg
[4] https://tohumagazine.com/he/file/%D7%94%D7%99%D7%9C%D7%93-%D7%A7%D7%A4%D7%A7%D7%90jpg
[5] https://tohumagazine.com/sites/default/files/%D7%94%D7%99%D7%9C%D7%93%20%D7%A7%D7%A4%D7%A7%D7%90.jpg
[6] https://tohumagazine.com/he/file/essen-eatjpg
[7] https://tohumagazine.com/sites/default/files/essen-eat.JPG
[8] https://tohumagazine.com/he/file/%D7%A7%D7%A4%D7%A7%D7%90-%D7%95%D7%90%D7%97%D7%95%D7%AA%D7%95jpg
[9] https://tohumagazine.com/sites/default/files/%D7%A7%D7%A4%D7%A7%D7%90%20%D7%95%D7%90%D7%97%D7%95%D7%AA%D7%95.jpg
[10] https://tohumagazine.com/he/file/simone-weiljpg
[11] https://tohumagazine.com/sites/default/files/Simone%20Weil.jpg
[12] https://tohumagazine.com/he/file/edithsteinca1938-1939jpg
[13] https://tohumagazine.com/sites/default/files/Edith_Stein_%28ca._1938-1939%29.jpg
[14] https://tohumagazine.com/he/file/%D7%90%D7%93%D7%99%D7%AA-%D7%A9%D7%98%D7%99%D7%99%D7%9Fjpg
[15] https://tohumagazine.com/sites/default/files/%D7%90%D7%93%D7%99%D7%AA%20%D7%A9%

D7%98%D7%99%D7%99%D7%9F.jpg
[16] https://tohumagazine.com/he/file/essen-ist-andersjpg
[17] https://tohumagazine.com/sites/default/files/essen%20ist%20anders.jpg
[18] https://tohumagazine.com/he/file/r%C3%BCcken-apfeljpg
[19] https://tohumagazine.com/sites/default/files/r%C3%BCcken%20%2B%20apfel.jpg